

VELIMIR IVEZIĆ
Varaždin

RESTAURATORSKI CENTAR LUDBREG
- PROJEKT HRVATSKIH I BAVARSKIH
STRUČNJAKA

*RESTAURIERUNGSZENTRUM LUDBREG
EIN PROJEKT KROATISCHER UND BAYERISCHE FACHLEUTE*

Dieser Text zeigt die Entstehung der Restaurierungswerkstätte und des Zentrums, seine vierjährige Entwicklung und Arbeit, wie auch eine Übersicht der Aktivitäten und der Anstrengungen von einheimischen und ausländischen Arbeitskräften, mit dem gemeinsamen Ziel, das Restaurierungszentrum einzurichten und sofern es möglich war, die Folgen der Kriegszerstörungen zu beheben. Es werden Pläne vorgeführt, wie das Restaurierungszentrum Ludbreg in Zukunft weiterentwickelt und mit gleichgesinnten Institutionen aus Bayern und Europa zusammenarbeiten wird. Desweiteren wird auch Allgemeines auf diesem Fachgebiet zum Thema dieser Auslegung.

Uvod

Tijekom Domovinskog rata 1991.-1995. koji je zahvatio cijele regije, od Posavine i Pokuplja preko Slavonije do Dalmacije, velik broj sakralnih objekata kao i cjelokupna spomenička baština na tlu Hrvatske našli su se ugroženima, a mnoge su vrednote bile razarane u nakani da se zatre spomen na sve što predstavlja kulturnu baštinu i identitet hrvatskoga naroda. Neki su spomenici kulture u tim vremenima bili razoreni u cijelosti (*Dvorac Eltz u Vukovaru, gotička crkva u Vočinu, Brest Pokupski i sl.*), a mnogobrojni su spomenici kulture, pa čak i vrijednosti uvrštene u popis svjetske kulturne baštine, bili oštećeni u manjem ili većem opsegu (*povijesna jezgra Dubrovnika, Katedrala sv. Jakova u Šibeniku i sl.*). Odmah na početku izbivanja ratnih sukoba javila se potreba za hitnom evakuacijom svih ugroženih artefakata i um-

1. Službena oznaka Restauratorskog centra Ludbreg s grbom grada Ludbrega (zeleni trobrijeg na plavoj pozadini sa žutom, šesterokrakom zvijezdom iznad položenog srebrnog polumjeseca) i oznakom zaštićenih kulturnih dobara (plava strelica na bijeloj podlozi - oznaka međunarodne konvencije za zaštitu kulturnih dobara iz 1954. god.) (Foto: V. Barac, DUZKB, 1996.)

jetnina iz ratom ugroženih područja, a međunarodnoj javnosti i UNESCO-u upućeni su mnogobrojni apeli za pomoć pri zaustavljanju uništavanja hrvatske kulturne baštine. Tijekom ratnih godina u okviru **programa evakuacije ratom ugrožene spomeničke baštine** nametnula se potreba osnivanja depoa diljem Hrvatske u kojima će se smjestiti evakuirani pokretni spomenici bilo sakralnog bilo profanog karaktera. Između petnaestak depoa tada organiziranih u Republici Hrvatskoj, **dvorac Batthyany u Ludbregu** pružao je najizglednije uvjete čuvanja i zaštite pokretne spomeničke baštine, jednim dijelom zbog razmjerne očuvanosti zgrade dvorca i velikog kapaciteta od cca 3500 km², a jednim dijelom zbog povoljnih mikroklimatskih uvjeta u prostorijama dvorca.

Dvorac Batthyany

Dvorac Batthyani nalazi se u samom centru Ludbrega, na blagoj uzvisini uz lijevu obalu rječice Bednje, a dio je reprezentativnog kompleksa koji čini prostrani perivoj i tri samostalna objekta: glavna četverokrakna trokatna zgrada s unutrašnjim dvorištem i dvije pomoćne, dvokatne, nekad gospodarske zgrade¹. Iako se radi o kompleksu od tri zgrade s perivojem, često se prilikom upotrebe termina "dvorac Batthyany" misli samo na glavnu zgradu u kojoj se danas nalazi restauratorski centar, a s obzirom da ovaj tekst obrađuje Restauratorski centar Ludbreg koji se nalazi u glavnoj zgradi kompleksa i mi ćemo se ovdje osvrnuti, uglavnom, na značajke i specifičnosti tog glavnog objekta kompleksa Batthyany. Mnoge arhitektonske pojedinosti u strukturi zida kao i točrtna dispozicija pojedinih krila dvorca daju naslutiti povijesnu slojevitost zgrade, a najstarija gotička struktura iz 14. st. vidljiva je u ostacima gotičkih profilacija, gotičkoj bifori prvog kata sjevernog krila ili pak u novootkrivenom češkom gotičkom prozoru² s reljefom školjke i glave kao ukrasom

2. Dvorac Batthyany - Restauratorski centar Ludbreg, glavno južno pročelje s portalom i rizalitom. (Foto: V. Barac, DUZKB, 1996.)

otkrivenim ispod slojeva žbuke na drugom katu zapadnog krila dvorca (*stara kula*). Nedavna su restauratorsko-konzervatorska sondiranja zida pokazala da su prilikom preinake dvorca u 18. st. mnogi arhitektonski fragmenti iz ranijih razdoblja (*gotike i renesanse*) korišteni kao spolije.

U gotičkoj se kuli dvorca prema predaji 1411. god. dogodilo Čudo pretvorbe Krvi Kristove, koje 1513. god. papa Leon X. bulom³ potvrđuje i utemeljuje ludbreško proštenišće u čast Dragocjene Krvi Kristove.

Dvorac se u najranijim izvorima iz 1320. god. spominje kao srednjovjekovni burg ("*Castrum de LUDBREG*") na prirodno fortificiranom močvarnom terenu. Sačuvana rana gotička faza sa četverougaoim kulama spada u vrlo kvalitetna ostvarenja utvrđene feudalne arhitekture kontinentalne Hrvatske, dok je renesansa obilježena izgradnjom vanjskog predzida s karakterističnim renesansnim kulama kružnog tlocrta, kojih danas više nema. Dvorac je u vrijeme turskih osvajanja, kada mu je vlasnik bila obitelj Turoczy, bio organiziran kao utvrda opkopana jarkom za vodu i zemljanim bedemima, a kasnije je, u baroku, koncepcija promijenjena. Obrambena funkcija slabi i kompleks se pretvara u feudalnu rezidenciju.

Pisani izvori svjedoče o mijenama vlasnika dvorca od Nikole Ludbreškog, hrvatskog bana Ivana Chuza (*od 1359. god.*), plemića Turoczy (*XV. i XVI. st.*), Erdödy (*druga pol. XVII. st.*) pa do porodice Batthyany (*XVII. st. do poslije Prvog svjetskog rata*). Ovi, potonji vlasnici angažiraju gradačkog arhitekta Josipa Huebera, koji je proširenjem tlocrta, preoblikovanjem fasada i interijera i gradnjom dviju zasebnih gospodarskih zgrada dao dvorskom kompleksu izgled koji je sačuvan u izvjesnoj mjeri i do danas.

Dvorac je prema sačuvanim dokumentima oko 1750. god. bio velikim dijelom dovršen u baroknome stilu s određenim naznakama klasicizma. Godine 1753. Michael Peck, majstor iz Kaniže, pristupa izradbi fresko ciklusa u dvorskoj kapeli s iluzinistički slikanom oltarnom arhitekturom, prikazom Čudesne pretvorbe i prizorom procesije ulicama Rima, gdje papa Leon X. nosi relikviju Svete Krvi. Kupola svetišta tada je već bila oslikana od starijeg, nepoznatog majstora (*štajerski utjecaj*) s prizorima neba, Presvetog Trojstva i likovima četvorice evanđelista (*Matej, Marko, Luka i Ivan*). Prilikom barokiziranja dvorca ostali su sačuvani vanjski renesansni obrambeni zidovi, s niskim cilindričnim kulama⁴, a koje su srušene u 19. st. Lukovičasti barokni toranj iznad kapele uklonjen je 1805. god., a poslije požara 1826. god. i mansardni krov. Kompleksu barokiziranog dvorca pripadao je i geometrijski koncipiran zatvoreni vrt sa zapada i park s kolnim prilazom s juga.

Restauratorska su istraživanja na arhitekturi dvorca Batthyany pokazala da se radi o kompleksnom arhitektonskom spomeniku koji se odlikuje visokom kvalitetom, tipološkim i stilskim karakteristikama, iako su u novijoj prošlosti neprimjerena korištenja dvorca (*JNA od 1945. do 1953. god., a poslije toga pogoni tekstilne industrije "Varteks"*) dovela do znatne devastacije interijera, fasade i okoliša. Kapela dvorca je u cijelosti bila pokrećena, a oltari⁵ iscijepani i spaljeni, tako da sada u kapeli nema autohtonih oltara, već je tu privremeno smješten obnovljeni oltar sv. Ivana Krstitelja iz Stare Drenčine (*izložak Restauratorskog centra Ludbreg*). U vrijeme kad je bila vlasnik zgrade, tvornica tekstila je na trećem katu dala sagraditi, umjesto klasičnog drvenog stropa, pretešku i neadekvatnu, armirano-betonsku ploču koja može ugroziti statiku zgrade. Negdašnji saloni dvorca pretvoreni su u proizvodne hale, a pri tom su, dakako, devastirani i mnogi detalji: intarzirani parket, drvenarija, keramičke peći, štukature i sl.. U novije doba vlasnik dvorca je općina Ludbreg, koja cjelokupnu zgradu dvorca (*izuzev kapelice i prostorije do nje, u glavnoj zgradi kompleksa, te dvije pomoćne zgrade*) 1993. god. ustupa na 25 god. za potrebe smještaja i restauracije evakuiranih umjetnina. Dvorsku kapelu je Općina Ludbreg u izvjesnoj mjeri dala obnoviti i danas se u njoj odvija liturgija, povremeno se upriličuju likovne izložbe ili koncerti komorne glazbe (povodom Baroknih večeri u Varaždinu ili u vrijeme dana Svete Nedjelje u Ludbregu), a u izložbenim prostorima pokraj kapelice upriličena je izložba o Čudu presvete krvi Kristove i zavjetu Hrvatskog sabora iz 1739. god.⁶

restauratorski centar

Iako je do ideje o osnivanju restauratorske radionice BLD i depoa došlo već tijekom 1991. god., presudan je bio posjet grupe restauratora i konzervatora bavarskog Zemaljskog ureda za očuvanje spomenika kulture (*Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege BLD*) Hrvatskoj u studenom 1992. god., na čelu s gospodinom prof. dr. Michaelom Petzetom, generalnim konzervatorom i gosp. Erwinom Emerlingom, glavnim konzervatorom, nakon čega je već u mjesecu lipnju 1993. god. njihovom svesrdnom pomoći uslijedila donacija opreme, knjižnog fonda s oko 150 stručnih knjiga i časopisa i novčana pomoć za uređenje prijeko potrebnih depoa (cca 250 m²) i radioničkih prostora (cca 500 m²). Time su stvoreni osnovni preduvjeti za početak rada restauratorske radionice i obnovu ratom oštećenih umjetnina. Na ovom su se projektu **Ratne bolnice za umjetnine**", kako ga tada često nazivaju u dnevnom tisku, udružili tadašnje Ministarstvo kulture i prosvjete (*kasnije ga od Ministarstva preuzima Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine*) i Restauratorski zavod Hrvatske te Zemaljski ured za očuvanje spomenika kulture Bavarske uz potporu biskupija München-Freising i Bamberg, Hypo-Kulturstiftung-a te Bayerische Staatskanzlei-a. **Restauratorski centar Ludbreg (RCL)** otvoren je u spomenutim okvirima **15. travnja 1994. god.**, a svečano ga je otvorila ministrica prosvjete i kulture gđa Vesna Girardi-Jurkić u nazočnosti prof. Michaela Petzeta, generalnog konzervatora iz bavarskog Zemaljskog ureda za očuvanje spomenika kulture; prof. Ferdinanda Medera, direktora Zavoda za zaštitu spomenika kulture Republike Hrvatske; prof. Vinka Štrkalja, direktora Restauratorskog zavoda Hrvatske i brojnih drugih uzvanika iz javnog i kulturnog života.

Zgrada dvorca je danas statički potpuno sanirana, prekrivena novim krovom, a uređena su i sva vanjska pročelja. Do sada je obnovljeno prizemlje, gdje je smješteno skladište materijala i depoi umjetnina (cca 250 m²), te južno i istočno, a djelomice i sjeverno krilo s administracijom, bibliotekom, slikarskom radionicom, radionicom za polikromiju na drvu, drvorezbarskom i stolarskom radionicom (*ukupno cca 500 m²*). Centar je u potpunosti opremljen za konzervatorsko-restauratorske zahvate na polikromiranoj drvenoj plastici i slikama na drvu i platnu.

Planira se i daljnje, cjelovito uređenje zgrade dvorca za potrebe restauratorskog centra, a to uključuje radove na uređenju i sanaciji podruma, preostalog dijela prvog kata, cijelog drugog i trećeg kata. Sanacija krovišta, odvodnja oborinskih voda i drenaža izvedeni su ove godine. Napravljena su konzervatorsko-restauratorska istraživanja na fasadama unutrašnjeg dvorišta (*atrij*), a rekonstruiran je i glavni vijenac u atriju. U podrumu se namjeravaju urediti depoi umjetnina, skladišta, prostorija za röntgenska snimanja, prostorija za dezinfekciju umjetnina te restoran. U prizemlju će, također, biti depoi i

skladišta, te stolarska radionica, dok će prvi kat sadržavati administraciju s bibliotekom, kemijski laboratorij, radionice za drvenu polikromiranu plastiku te veliku, multifunkcionalnu dvoranu. Na drugom katu predviđene su radionice za slike na drvu i platnu, dokumentacija i administracija, a cijeli se treći kat (*nekad mansardni*) namjerava preurediti u apartmane i spavaonice za gostujuće stručnjake (*dormitorij*).

Kao kruna suradnje bavarskih i hrvatskih restauratora, a uz podršku Vlade Republike Hrvatske, u Ludbregu je 7. srpnja 1997. god. potpisan sporazum o **namjenskom kreditu** Bavarske zemaljske banke i Bavarske banke za izgradnju Hrvatskom restauratorskom zavodu. Sporazum su potpisali prof. Ferdinand Meder, ravnatelj Hrvatskog restauratorskog zavoda i čelni ljudi bavarskih banaka, a u nazočnosti više uglednih gostiju, među kojima su bili: dr. Volker Haak, veleposlanik Republike Njemačke u Hrvatskoj; dr. Ivan Šimek, generalni konzul Republike Hrvatske u Bavarskoj; mr. Božo Prka, ministar financija Republike Hrvatske; mr. Božo Biškupić, ministar kulture Republike Hrvatske; prof. dr. Michael Petzet i prof. Erwin Emmerling, predstavnici bavarskog Zemaljskog ureda za očuvanje spomenika kulture; mr. Franjo Križanić, gradonačelnik Ludbrega i drugi. Kredit u iznosu od 3,5 milijuna DEM namijenjen je isključivo za obnovu dvorca Batthyany i uređenje prostora restauratorskog centra.

Od svog osnutka 1994. god. Restauratorski centar Ludbreg djelovao je kao dislocirana restauratorska radionica i depo Restauratorskog zavoda Hrvatske (*RZH*), u okviru Ministarstva kulture, kasnije Državne uprave za zaštitu kulture i prirodne baštine (*DUZKPB*), a od siječnja 1997. god. djeluje ponovno pod okriljem **Ministarstva kulture Republike Hrvatske** kao dislocirana restauratorska radionica **Hrvatskog restauratorskog zavoda (*HRZ*)**.

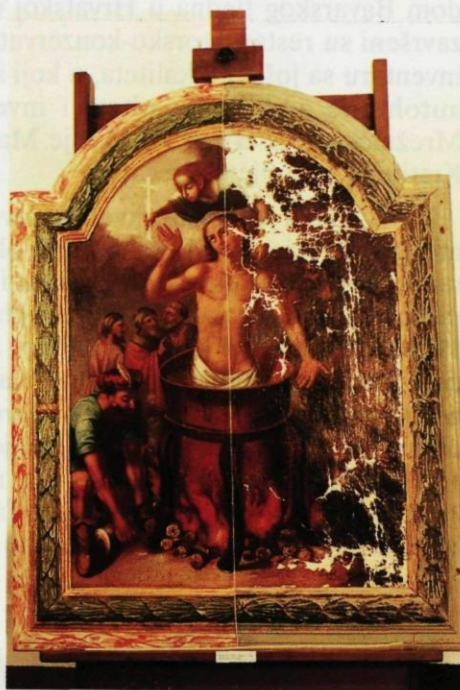
HRZ je državna institucija sa sjedištem u Zagrebu, nastala spajanjem Restauratorskog zavoda Hrvatske (*osnovanog 1966. god.*) i Zavoda za restauriranje umjetnina (*osnovanog 1948. god. u okviru HAZU*), a sastoji se od nekoliko odjela: Informacijsko-dokumentacijski odjel, Fizikalno-kemijski laboratorij, Odjel za graditeljsko nasljeđe, Odjel za zidno slikarstvo, Odjel za kamen i štuko, Odjel za drvenu polikromnu skulpturu, Odjel za štafelajno slikarstvo i Odjel za tekstil uz dislocirane restauratorske radionice u Dubrovniku, Ludbregu, Splitu i Vodnjanu. Odjeli za mozaik, staklo i keramiku, papir i kožu te odjel za metal su u osnivanju.

O radu RCL-a

Aktivnosti RCL-a vezane su uz održavanje i zaštitu evakuiranih umjetnina iz ratom ugroženih područja, a koje se nalaze u depoima RCL-a i odvijaju se u nekoliko bitnih smjerova; preventivna zaštita, evidentiranje i dokumentiranje, elaboriranje stanja umjetnina, restauratorski i konzervator-

3. Oltarna pala Sv. Vida iz Kapele Sv. Vida u Jamničkom Podgorju s ukrasnim okvirom, stanje prije restauratorsko-konzervatorskih intervencija. (Foto: V. Ivezić, RCL, 1996.)

4. Oltarna pala Sv. Vida iz Kapele Sv. Vida u Jamničkom Podgorju s ukrasnim okvirom, u tijeku restauratorsko-konzervatorskih intervencija. (Foto: V. Ivezić, RCL, 1996.)

ski zahvati na umjetninama i održavanje povoljnih mikroklimatskih uvjeta za "život" umjetnina.

U radionicama Restauratorskog centra Ludbreg do sada je obnovljeno nekoliko oltara iz druge polovice 18. st. s pokupskog područja (*okolica Siska*), a koji su još uvijek u prostorima RCL-a: glavni oltar iz Crkve Sv. Martina u Starom Brodu (*iz 1743. god.*), koji je u okviru kiparstva manirizma i baroka bio predstavljen na izložbi Sveti trag povodom devetsko godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije u Muzeju Mimara u Zagrebu; oltar Sv. Ivana Krstitelja iz istoimene crkve u Staroj Drenčini (*iz 1748. god.*) i oltar Krunjenje Bogorodice iz Jamničkog Podgorja (*iz 18. st.*). Već duže vrijeme traju restauratorsko-konzervatorski radovi na obimnom inventaru iz crkve Sv. Marte Djevice u Šišincu, a dio inventara i oltar Sv. Josipa iz spomenute crkve bio je izložen kao plod suradnje bavarskih i hrvatskih restauratora pri obnovi evakuirane sakralne baštine na Izložbi Restauratorskog centra Ludbreg povo-

dom Bavorskog tjedna u Hrvatskoj u rujnu 1996. god.. U tijeku 1997. god. završeni su restauratorsko-konzervatorski radovi na oltarima i cjelokupnom inventaru sa još tri lokaliteta, a koji su tijekom iste godine vraćeni u njihove autohtone ambijente: oltari i inventar iz crkve Sv. Petra u Sv. Petru Mrežničkom, iz crkve Sv. Marije Magdalene u Bebrini i iz kapele Sv. Ivana Krstitelja u Donjem Zvečaju.

Uglavnom je riječ o crkvenom inventaru, odnosno o drvenim polikromiranim (*mramorizacija*) i pozlaćenim oltarima arhitektonskog tipa⁷ sa skulpturama, florealnim ukrasima, palama i sl.. Svi su oni bili djelomice oštećeni u ratnom vihoru i evakuirani su iz svojih ambijenata, a oko 90% tih objekata je u 19. st. preslikano te je skriven njihov autohtoni izgled i stoga je potrebno skidati (*strapirati*) naknadni sloj boje. Naravno, oštećeni su i na druge načine (*nepravilnim rukovanjem, cvotočinom, različitim onečišćenjima itd...*). Na tim se objektima najprije radilo otprašivanje, podljepljivanje slikanog sloja, restitucija i konsolidacija objekta, a nakon provedenih restauratorsko-konzervatorskih istraživanja i skidanje preslika i otkrivanje originalnog izgleda objekta. Kasnije je izvedeno kitanje, krediranje, retuš ili pozlata te

5. Sjeverni depo Restauratorskog centra Ludbreg, Evakuirani dijelovi arhitekture glavnog oltara crkve Sv. Nikole u Jasenovcu. (V. Barac, DUZKB, 1996.)

6. Istočni depo Restauratorskog centra Ludbreg. Evakuirane slike iz Šišinca, Sunje, Tomaša itd. (Foto: V. Barac, DUZKB, 1996.)

zaštita slikanog sloja i dezinfekcija. Svi su radovi popraćeni fotografijama i elaborirani su. Početkom 1998. god. započeti su restauratorsko-konzervatorski radovi na obnovi inventara crkve Sv. Marije Magdalene iz Sunje, a u depoima RCL-a na svoju obnovu čekaju još mnogobrojni evakuirani objekti iz Jasenovca, Sunjske Grede, Tomaša, Logorišta, Cernika, Požege itd.

U prostorima RCL-a je tijekom 1995. god. izvršen u Hrvatskoj prvi pokus primjene metode fumigacije inertnim plinovima (*dušikom*) u komecijalnim fumigacijskim balonima, a u trajanju od tri tjedna. Pokus je napravljen po preporuci tadašnje Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, a u suradnji sa zagrebačkom tvrtkom "Marketing Company", stručnjacima Fakulteta šumarstva iz Zagreba i restauratorima iz RCL-a i tadašnjeg Restauratorskog zavoda Hrvatske. Riječ je o metodi koje je neškodljiva za zdravlje ljudi, prirodni okoliš i ozonski omotač, a jednako je funkcionalna pri zaštiti i dezinfekciji umjetnina kao i druge, kod nas primjenjivane metode (*dezinfekcija metilbromidom, gama zračenje*). Da pojasnimo: propisno ovlaženi dušik ubrizgava se u balon s umjetninama, a razina kisika reducira se na 0,1%,

količinu nedovoljnu za život ličinaka (*najčešće Anobium punctatum*) koje u drvetu stvaraju labirintsku crvotočinu i tako razaraju strukturu drvenih artefakata. Potom se dodaje određena količina reduktora kisika (*Ageless TM*), a balon se hermetički zatvara na određeno vrijeme uz stalnu kontrolu i regulaciju nivoa kisika, temperature i relativne vlage u balonu.

Iste godine u rujnu je u RCL-u održano i stručno savjetovanje na temu "Aktualne mogućnosti i mjere zaštite drveta" gdje se raspravljalo o preventivnim mjerama zaštite drveta (*usporavanje reprodukcije štetnih insekata feromonskim klopama*), metodama dezinfekcije koje se primjenjuju u Republici Hrvatskoj (*gama zračenje, dezinfekcija metil-bromidom*), mobilnoj i stacionarnoj fumigaciji, tehničkim mogućnostima dezinfekcije u Bavarskoj (*fumigacija sulforilfloridom, fumigacija dušikom, fumigacija ugljičnim dioksidom, toplinski postupak*) i metodama dezinfekcije primjenjivim u našim uvjetima. Savjetovanje su vodili dr. G. Binker, kemičar i E. Emmerling, restaurator iz Bavarke, a bili su nazočni i restauratori iz Darmstadta, Berna, tadašnjeg Restauratorskog zavoda Hrvatske, Zavoda za restauriranje umjetnina, Muzejskog dokumentacijskog centra i Šumarskog fakulteta iz Zagreba. Tom je prilikom firma "Binker Material Schutz" iz Bavarke ponudila mogućnost suradnje u edukaciji potrebnog kadra i montaži mobilnog i stacionarnog postrojenja za dezinfekciju umjetnina u Hrvatskoj.

Nakon potpunog preuređenja i dovršenja obnove zgrade dvorca Batthyany, u okviru budućeg restauratorskog centra, planiraju se osim već utvrđenih i druge aktivnosti:

- širenje polja djelovanja radionice i organizacija specijalističkih radionica za druge materijale
- organizacija stručnih skupova, seminara, predavanja i demonstracija za restauratore
- organizacija praktikuma u kojem bi restauratori i studenti iz zemlje i svijeta radili pod mentorskom paskom (razmjena praktikanata)
- organizacija izložbi o konzervatorsko-restauratorskim radovima na umjetninama te specifičnim tehnikama i metodama koje se koriste u struci
- osnivanje središnje knjižnice sa stručnom konzervatorsko-restauratorskom literaturom
- uključivanje u virtualne biblioteke europskih i svjetskih restauratorskih centara putem interneta

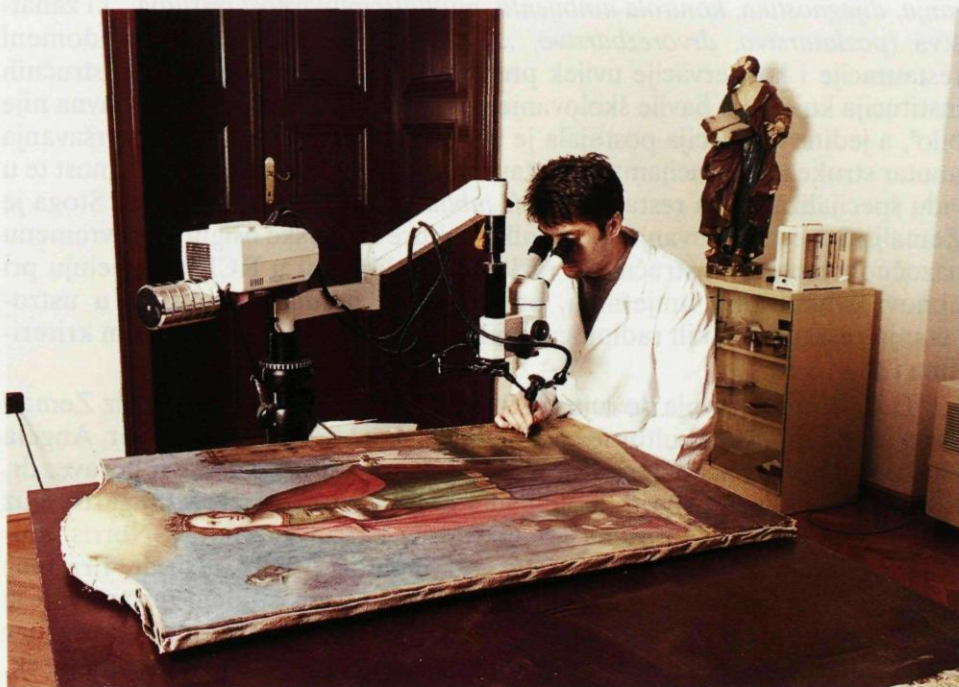
Stručna suradnja

U međunarodnim okvirima, restaurator je stručnjak kompleksnoga profila koji stalno ekvilibrira između umjetnosti (*povijest umjetnosti, ikonografija, valorizacija umj. djela...*), znanosti (*nedestruktivne metode istraživanja i analizi-*

ranja, dijagnostika, kontrola ambijenta, multidisciplinarnost pristupa...) i zanatstva (poznatstvo, drvorezbarstvo, ...). U nas je stručni kadar u domeni restauracije i konzervacije uvijek predstavljao izvjesni problem, jer stručnih institucija koje bi se bavile školovanjem restauratora kod nas do nedavna nije bilo⁸, a jedina edukacija postojala je u vidu seminara i stručnog usavršavanja unutar struke u institucijama za restauratorsko-konzervatorsku djelatnost te u vidu specijalizacija za restauratore (*Ljubljana, Beč, Rim, München*). Stoga je Zemaljski ured za očuvanje spomenika kulture Bavorske osigurao povremenu nazočnost mentora i stručnjaka različitih profila koji u RCL-u sudjeluju pri obnovi evakuiranih umjetnina, pri edukaciji domaćih kadrova, u ustrojavanju restauratorskih radionica i njihovom radu prema europskim kriterijima i sl.

U RCL-u od travnja do rujna 1994. god. boravi troje stručnjaka iz Zemaljskog ureda za zaštitu kulturne baštine Bavorske: Ulrich Weilhammer, Angela Hückel i Thomas Schoeller. U 1995. god. kao mentori u RCL-u borave: dr. Erasmus Weddigen i Sigrud Pfandlbauer te troje studenata iz Stuttgarta, a uz njih i četiri studentice ruralne arhitekture iz Pariza te Andrew Norris, muzejski djelatnik iz Engleske. U 1996. god. mentori u RCL-u su dr. Erasmus Weddigen (*od siječnja do travnja*) i Winfried Berchem, student restauracije iz Berna (*od travnja do srpnja*). U 1997. god. u RCL-u boravi kipar-drvorezbar Stefan Link iz Regensburga, a s njim početkom 1998. god. i Katharina Röck, praktikantica Ateliera Schoeller iz Münchena. Učestale su i posjete bavarskih stručnjaka različitih profila koji pomažu pri konstituiranju RCL-a i obnovi zgrade dvorca Batthyany (dr. ing. Claus Arendt, arhitekt savjetnik za sanaciju starih građevina i zaštitu spomenika, napr.). Uz njih u RCL-u boravi impozantan broj stručnjaka iz Hrvatskog restauratorskog zavoda, regionalnih restauratorskih radionica iz Splita, Rijeke, Vodnjana, Juršića, iz Muzeja Brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu, Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, zatim studenti Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu i još cijeli niz volontera koje je ovdje iz objektivnih razloga nemoguće spomenuti. Svi spomenuti ustrajno su radili na evakuiranim umjetninama smještenim u depoima RCL-a razmjenjujući iskustva i promičući suvremene restauratorske standarde. Usvojila se tako nova metoda uzimanja uzoraka polikromije za mikropresjeke, punktirano spajanje niti u perforacijama lanenog tkanja, praćenje i reguliranje mikroklimatskih uvjeta u depoima i radioničkim prostorima i sl., a radilo se i na usavršavanju u retušu, gravuri kredne podloge, punciranju, pozlati i drugim klasičnim tehnikama.

S obzirom na prethodni, skraćeni pregled fluktuacije gostujućih stručnjaka i mentora, nameće se logična činjenica i zaključak da je tendencija RCL-a kao konzervatorsko-restauratorske radionice unutar Hrvatskog restauratorskog zavoda, da djeluje po europskim standardima, a unutar međunarodnih okvira, obnavljajući hrvatsku kulturnu baštinu. Na ovaj način

7. Radionica za slike na drvu i platnu. Čišćenje površine slikanog sloja pod mikroskopom. (Foto: V. Barac, DUZKB, 1996.)

međunarodna zajednica, a ispred nje Bavarska posebice, pomažu Hrvatskoj u očuvanju spomenika kulture, dok Hrvatska dobiva mogućnost predstavljanja svijetu. Stoga je RCL mjesto gdje se razvijaju međunarodni oblici suradnje na planu restauracije i konzervacije kulturnih dobara s velikom mogućnošću razmjene iskustava i edukacije.

Jedan od vidova takve edukacije na europskoj razini su i seminari i ek-skurzije europskim institucijama sličnoga tipa. Primjerice, u srpnju 1997. god. u organizaciji bavarskog Zemaljskog ureda za zaštitu spomenika kulture nekoliko je naših stručnjaka posjetilo Fachhochschule u Kölnu, restauratorsku radionicu Seehof Schloss u Memmelsdorfu, Dijascenzanski muzej u Bambergu, Germanisches Nationalmuseum u Nürnbergu, privatne restauratorske radionice; Atelier Preis u Parsbergu i Atelier Wiegerling u Bad Tölzu (*Gaißach*), te radionice bavarskog Zemaljskog ureda za očuvanje spomenika kulture u Münchenu. To je bila ek-skurzija koja će pomoći da se RCL, u suradnji s domaćim institucijama i institucijama prijateljske Bavarske, oformi kao centar europskih kriterija.

U rujnu 1997. god. restauratori RCL-a sudjelovali su pri demonstraciji pripreme firentinske "paste" i reantolaži⁹ slika na lanenom platnu metodom "klajstera" Stefana Scarpellia, restauratora iz Italije, te na seminaru o iskustvima Giovannia Maruschicha, vodećeg talijanskog stručnjaka za parketažu i konsolidaciju slika na drvenoj podlozi, vezanim uz restauraciju Božidarevićevog triptiha iz Dubrovnika.

U prosincu 1997. god. restauratori RCL-a bili su nazočni trodnevnom seminaru za restauratore, konzervatore i rukovoditelje povijesnih i umjetničkih zbirki "Suvremene metode zaštite zbirki i preventivno konzerviranje" u organizaciji HRZ-a u muzeju "Mimara", a predavač je bio Robert E. Child, glavni konzervator Nacionalnog muzeja iz Walesa. Govorilo se o načinima i uzrocima propadanja materijala, nadziranju i kontroli okoliša, prilagođavanju uvjeta, o etičkim problemima kod restauriranja, problemima usvajanja novih materijala i njihovom utjecaju na originalne predmete i dr..

Promotivne aktivnosti RCL-a

Spomenute, međunarodne oblike surađivanja potkrepljuju i promotivne aktivnosti RCL-a:

O RCL-u je u tijeku 1994.-1988. god. snimljeno niz reportaža za emisije HTV-a "Kulturna baština", "Kulturni krajolik", "Kajkavski vuglec", "Alpe-Dunav-Jadran", "Dobro jutro Hrvatska", a zatim i cijeli niz emisija i reportaža za obrazovni i informativni program HTV-a, te za Zolcer TV iz Münchena, austrijsku i švicarsku televiziju, itd.¹⁰

Afirmativni tekstovi i izvješća o radu RCL-a izašli su u mnogim domaćim (*Vjesnik, Večernji lit, Kapital, 1995.; Kult, 1996.; Zvrk, 1997.;...*)¹¹ i inozemnim (*Restauro, 1994.; Süddeutsche Zeitung, 1995.; Il Giornale dell' Arte, 1996.;...*)¹² glasilima. Svi ti tekstovi, uglavnom, govore o pomoći pri evakuaciji i spašavanju kulturne baštine od ratnih razaranja te o formiranju potrebnih depoa i restauratorskih radionica kod nas. Za ilustraciju spomenimo njemačke dnevne novine Süddeutsche Zeitung od 10. kolovoza 1995. god. koje u tekstu "Erste-Hilfe-Station für Kunstwerke" autorice Birgit Matuscheck-Labitzke između ostalog donose i citat generalnog konzervatora BLD-a Michaela Petzeta:

"Der Wiederaufbau ganz oder halb zerstörter Baudenkmaler, in denen die Geschichte einer Stadt oder ein Akt der politischen Selbstbehauptung sein - für die Bewohner in gewissem Sinn genauso lebensnotwendig wie das, Dach über dem Kopf."

Iz tiska je početkom 1998. god. izašla i foto-monografija "Crkve i kapele Odranskog i Pokupskog dekanata" s tekstualnim i foto priložima o

restauratorsko-konzervatorskim radovima koji su se izvodili na nekoliko sakralnih objekata iz crkava i kapela toga kraja, a u radionicama RCL-a.

RCL se u rujnu 1996. god. predstavio izložbom u Muzeju Mimara povodom Bavarskoga tjedna u Hrvatskoj, a pokazao je presjek svoga rada, razvoj, kapacitete i htijenja RCL-a u okviru suradnje s bavarskom stranom. Za tu priliku načinjena je hrvatska i njemačka jezična verzija promocijske video kasete o RCL-u kao projektu hrvatskih i bavarskih stručnjaka, koja je predstavila RCL na izložbi. Kao materijali za promocijsku kasetu korišteni su video zapisi: posjeta nadbiskupa zagrebačkog, uzoritog kardinala dr. Franje Kuharića RCL-u; posjeta predsjednika Sabora Republike Hrvatske, gosp. Vlatka Pavletića i intervjui s gosp. E. Emmerlingom, glavnim restauratorom iz BLD-a o suradnji BLD-a i RCL-a; s gosp. F. Mederom, tada ravnateljem Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Republike Hrvatske o budućnosti RCL-a u okvirima DUZKB; s gosp. V. Štrkaljem, ravnateljem Restauratorskog Zavoda Hrvatske o RCL-u unutar RZH; s gosp. E. Weddigom, mentorom u RCL-u o pomoći Hrvatskoj u okviru hrvatsko-bavarskog projekta i drugo. U prosincu iste godine uslijedila je izložba fotografija RCL-a održana u palači Vijeća Evrope u Strasbourgu pod pokroviteljstvom Vijeća Evrope, a u organizaciji Uprave za zaštitu kulturne baštine Republike Hrvatske te Stalne misije Republike Hrvatske pri Vijeću Evrope (*na čelu s veleposlanikom, gosp. Vladimirom Matekom*).

Općenito

Vijek trajanja te umjetnička i estetska dimenzija umjetničkog djela ovise o materijalnom sustavu umjetničkog artefakta bilo koje vrste, a koji je podložan spontanom fizikalno-kemijskom procesu starenja (*zamoru materijala*), eroziji, koroziji, ili različitim drugim destruktivnim pojavama (*neautorski dodaci, preslici, ratna razaranja, neadekvatno rukovanje artefaktom i sl.*). Postoje i druge opasnosti za spomeničku baštinu, kao npr. gljivice i plijesni, bakterije, ličinke kukaca (*biološke naravi*); kisele kiše, štetni spojevi u zraku (*kemijske naravi*); mehanička oštećenja nastala zbog lošeg rukovanja ili održavanja predmeta (*fizikalne naravi*); oscilacije temperature i relativne vlažnosti (*mikroklima*) i dr.. Dakle, postoji cijeli niz opasnosti koje ugrožavaju fizički integritet umjetničkog djela, a time i cjelokupnu kulturnu baštinu jednog naroda i svijeta u cjelini. Stoga pristup usporavanju ili sprečavanju pogoršanja stanja ili oštećenja na kulturnim dobrima kroz zaštitu spomeničke baštine mora biti interdisciplinaran i primjenjivati znanstvene kriterije (*posebice u dijagnostičke i terapeutske svrhe*).

U okviru zaštite spomeničke baštine susrećemo se često s dva ključna i komplementarna termina: terminom restauracije i terminom konzervacije.

Prvi označava djelatnost koja nastoji oštećene artefakte vratiti u prvobitno stanje originala, a potonji, djelatnost koja nastoji spriječiti pogoršanje stanja ili oštećenje objekta. Oba termina, odnosno djelatnosti združuju se u zaštiti kulturnih dobara i njihovih povijesnih, stilskih, estetskih, tehnoloških i drugih karakteristika. Stoga restaurator-konzervator¹³ ima posebnu odgovornost u obradi nenadomjestivih originala i mora se rukovoditi znanstvenom metodologijom ispitivanja, analiziranja, valoriziranja i tumačenja umjetničkog djela i na rezultatima takvog djelovanja zasnivati obradu strukture predmeta. Njegov je rad vrlo minuciozan i često, po manuelnom umijeću povezan s teoretskim znanjem, liči radu kirurga. Intervencija koju izvodi mora biti neprimjetna oku promatrača i mora iznijeti na vidjelo sve kvalitete objekta, a da se ne ometu buduća istraživanja, obrade ili analize. Zbog vrlo širokog područja djelovanja (*urbanističke cjeline, arhitektura, skulptura, slikarstvo, polikromirana drvena plastika, kamen, metal, tkanina, drvo, papir, staklo...*) ne postoji univerzalni restaurator jer ne može kompetentno poznavati problematiku svih tih materijala i područja već se mora specijalizirati na jednom užem području djelovanja.

Djelokrug Restauratorske radionice u Ludbregu također je, za sad, ograničen na obradu slika na drvu i platnu i polikromirane drvene plastike u okviru ratnih šteta. S obzirom na, kod nas, brojnan inventar kvalitetnih spomenika kulture na kojima uglavnom nije ili je vrlo malo provedena zaštita predmeta pa i cijelih inventara, kasnije će se djelatnost radionice vjerojatno morati proširiti i na druge materijale, ali vezane uz drvo: metal i inkrustacije na drvenim artefaktima... Iz tog će se razloga radionički prostori urediti varijabilno kako bi ih kasnije bilo moguće prenamijeniti.

RCL je u protekle četiri godine, oslanjajući se na iskustva bavarskih kolega i institucija, te domaćih datosti u restauratorsko-konzervatorskoj praksi razvio specifičnu metodologiju obrade materijala, a koja je kompatibilna sa suvremenim evropskim postulatima u konzervatorsko-restauratorskoj domeni:

- restauratorsko-konzervatorske metode "prve pomoći" i preventivne intervencije na hitno evakuiranim umjetninama
- razvijanje dijagnostike i terapijskih postupaka
- interdisciplinarni pristup rješavanju restauratorsko-konzervatorske problematike
- minimalizam u intervencijama
- reverzibilnost postupaka koji se izvode
- kompatibilnost upotrijebljenog materijala s materijalom na kojem se radi

- dokumentiranje stanja objekta prije u tijeku i nakon restauratorsko-konzervatorskih postupaka
- usporavanje propadanja predmeta kontrolom ambijenta i obradom strukture
- zadržavanje dojma starine i patine
- reinterpretacija i revalorizacija objekta pa i nove namjene (*dvorac Batthyany*)
- nezagađivanje okoliša i zaštita zdravlja restauratora

8. Drvorezbarska radionica.
Restauratorski radovi na anđelu s oltara Sv. Barbare
iz crkve Sv. Marije Snježne u Belcu.
(Foto: S. Link, BLD, 1997.)

SAŽETAK

Restauratorski centar Ludbreg kao dislocirana jedinica Hrvatskog restauratorskog zavoda predstavlja napore domaćih i inozemnih stručnjaka na polju restauracije i konzervacije u obnovi evakuiranih kulturnih dobara i ublažavanju razaranja nastalih u tijeku agresije na Republiku Hrvatsku. Restauratorski centar Ludbreg nastao je kao plod suradnje hrvatskih institucija i institucija prijateljske Bavarske. U početku je organiziran kao depo i bolnica u ratu oštećenih pokretnih spomenika kulture, a danas je promotor europskih stremljenja naše djelatnosti i naše mlade države. Utjelovljuje htijenje za očuvanjem kulturne baštine kao izraza opstojnosti hrvatskog naroda na ovim prostorima i težnju za održanjem kulturnog integriteta jednog naroda. RCL je mjesto gdje se razvijaju međunarodni oblici suradnje na planu zaštite kulturnih dobara, a kroz rad RCL-a međunarodna zajednica, a posebno Bavarska, pomažu Hrvatskoj u očuvanju spomenika kulture.

Zusammenfassung

Das RZL präsentiert als eine Niederlassung des Kroatischen Institutes für Restaurierung die Bemühungen der in - wie auch ausländischen Fachkräfte auf dem Gebiet der Restaurierung und Konservierung mit dem Ziel, das evakuierte Kulturgut zu erneuern und die durch Aggression in Kroatien devastierten Kunstwerke wiederherzustellen.

Das RZL entsand als das Resultat der Zusammenarbeit der kroatischen und der uns befreundeten bayerischen Institutionen. Anfangs wurde es als Depot und "Heilstätte" für das im Krieg beschädigte mobile Kulturgut aufgebaut. Heute wirkt es als Förderer europäisch gerichteter Bestrebungen unserer Tätigkeit und unseres jungen Staates. Es verkörpert den Wunsch, unser Kulturerbe zu bewahren als ein Zeichen dafür, dass das kroatische Volk auf diesem Gebiet bestehengeblieben ist und immerfort danach bestrebt ist, seine kulturelle Integrität zu bewahren. Das RZL ist ein Ort, wo Zusammenarbeit im internationalen Rahmen entwickelt wird, mit dem Vorsatz, die Kulturschätze aufzubewahren. Durch das RZL hilft die internationale Gemeinschaft, und insbesondere Bayern, die Kulturdenkmäler in Kroatien zu erhalten.

IZVORI

1. C. G.: Un centro di raccolta e recupero di arte croata, "Il Giornale dell Arte" lipanj, 1996.
2. DEJANOVIĆ B.: Bolnica za umjetnine, "Kult", 1995.
3. DEMONJA D.: Spasitelj vrijednosti naše kulturne baštine, "Kontura", Art magazin, br. 25, Zagreb, 1994.
4. D. S.: Ministarstvo preuzima dvorac Batthyany, "Varaždinske vijesti", 17. veljače, 1993.

5. XXX.: "Dvorac Batthyany - Restauratorski centar Ludbreg - Projekt hrvatskih i bavarskih stručnjaka", Restauratorski zavod Hrvatske, Restauratorski centar Ludbreg, Ludbreg, 1995.
6. ĐURKAN J.: "Euharistijsko proštenište predragocjene krvi Isusove u Ludbregu", Župni ured Ludbreg, Ludbreg, 1997.
7. XXX.: ECCO-profesionalne smjernice, "Vijesti muzealaca i konzervatora", Hrvatsko muzejsko društvo, Zagreb, 1997..
8. FEILDEN B. M.: "Uvod u konzerviranje kulturnog nasljeđa", Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb, 1981.
9. XXX.: Kroatien braucht hilfe, "Restauro", br. III, 1994.
10. KUSIN V.: Bolnica za baštinu, "Vjesnik", 27. veljače, 1993.
11. MATKOVIĆ MIKULČIĆ K.: "Crkve Odranskog i Pokupskog dekanata", vodič kroz sakralnu baštinu, Karlovac, 1998.
12. MATUSCHEK-LABITZKE B.: Erste-Hilfe-Station für Kunstverke, "Süddeutsche Zeitung", 10. srpnja, 1995.
13. MAROEVIĆ I.: Studij za školovanje stručnjaka za zaštitu kulturne baštine, "Vijesti muzealaca i konzervatora", Zagreb, 1997.
14. MIRKOVIĆ M.: Dvorac Batthyany, "Umjetnička topografija Hrvatske", III, Ludbreg, Ludbreška Podravina, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1997.
15. XXX.: Pismohran Restauratorskog centra Ludbreg
16. XXX.: Program dodiplomskog studija, Restauriranje umjetnina, Akademija likovnih umjetnosti, Zagreb, 1997.
17. SKUPNJAK D.: Posjet delegacije Vijeća Europe, "Varaždinske vijesti", 5. svibnja, 1993.
18. XXX.: Zaštita spomenika, "Enciklopedija Hrvatske umjetnosti", svezak br. II, Leksikografski zavod M. Krlež, Zagreb, 1996.
19. XXX.: Ludbreška subregija - tisućljetno raskrižje, "Županija varaždinska", "Garestin" d.o.o., Varaždin, 1995.

BILJEŠKE

1. Danas se u zapadnoj, nekad gospodarskoj, zgradi kompleksa Batthyany nalaze prostorije gradskog poglavarstva Ludbreg i prostori Varaždinske županije. Tu je nekad bio stan dvorskog suca, kolarnica i žitnica, a 1762. god. uređena je cijela zgrada i raskošno oslikana dvorana "Sallaterain". U istočnoj zgradi kompleksa nekad se nalazila konjušnica i žitnica, a danas su tu različite udruge. Obje pomoćne zgrade su uskladene s izgledom glavne zgrade kompleksa.
2. Bifora s ravnim nadvojem.
3. U Kaptolskoj pismohrani u Zagrebu čuva se prijepis bule pape Leona X.. Riječ je o kopiji koja je prepisana 1736. god. iz starog transumpta, a u izložbenim prostorima dvorca Batthyany, kraj kapelice, može se vidjeti faksimil tog prijepisa.
4. Grafika Johanna Veita Kaupretza (1741.-1816.) iz XVIII. st. - prikaz kompleksa barokiziranog dvorca s renesansnim obrambenim predzidom i kulama te lukovičastim baroknim tornjem (K. Horvat-Levaj: Utvrde i dvorci, "Umjetnička topografija Hrvatske-Ludbreška Podravina", Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1997.). Poznati su još i njegovi prikazi Marije Bistrice i Marije Gorice.
5. Glavni oltar Sv. Križa s Kristovim korpusom na križu i dva serafina te tri manja oltara iz broda kapelice: oltar Majke Božje, oltar Sv. Ivana Nepomuka i oltar Presvetog Trojstva (iz *popisa inventara, župni pismohran*).
6. Hrvatski se sabor 1739. god. u Varaždinu zavjetovao da će izgraditi kapelu u Ludbregu kako bi Svevišnji zaustavio kugu koja je tada harala ovim krajevima. Zavjet tada nije ispunjen, a nije ispunjen ni na inicijativu dr. Alojzija Stepinca koji je podržavao repliku jeruzalemske kapele po projektu arhitekta Brune Bauera pred Drugi svjetski rat. Jeruzalemsku pak je kapelu Kristova groba 1556. god. gradio Hrvat fra Bonifacije Drkolić porijeklom Dubrovčanin, ondašnji kustos Svete Zemlje. Zavjet je ispunjen 1996. god., ali drukčijim projektom (*svetište s kapelama križnog puta*).
7. Tip oltara koji je sastavljen od nekoliko dijelova (menze, stipesa, predele, tabernakula, oltarne pale, oltarnih krila i kruništa oltara-atike) u oltarnu cjelinu, a u arhitektonskom slogu sa stupovima, pilastrima, vijencima i još ponekim ukrasom koji se koristi u arhitekturi.

8. Na novoustrojenom Odsjeku za restauriranje umjetnina na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu se 1997. god. oformio program sveučilišnog dodiplomskog studija za zvanja restaurator-slikar i restaurator-kipar (vidi: *Nazori Hrvatskog restauratorskog društva u koncipiranju studija za konzervatorsko-restauratorska istraživanja, Upravni odbor HRD-a; Studij za školovanje stručnjaka za zaštitu kulturne baštine, Ivo Maroević, "Vijesti muzealaca i konzervatora", 2/97; Program dodiplomskog studija, Restauriranje umjetnina, ALU, siječanj 1 ors 997.*).
9. Reantoloaža - konsolidacija i učvršćivanje oštećenog lanenog platna (*stafelajne slike*) lijepljenjem na drugo laneno platno (*dubliranje*) koje se onda pričvršćuje na podokvir.
10. RCL u emisijama i reportažama:
 - HTV-1 - reportaža o RCL-u urednika Luke Marottija, za emisiju "Kulturna baština", 17. siječnja, 1995.
 - HTV-1 - reportaža o RCL-u urednice Lade Džidić za emisiju "Kulturni krajolik", 27. siječnja, 1995.
 - HTV-3 - reportaža o RCL-u urednika Stjepana Stjepića za emisiju "Kajkavski vuglec", 01. veljače, 1995.
 - HTV-1 - reportaža o RCL-u urednika Lentića za emisiju "Alpe-Dunav-Jadran", 10. ožujka, 1995.
 - HTV-1 - reportaža o RCL-u urednice Eleonore Korošić u okviru emisije obrazovnog programa, 14. veljače, 1996.
 - HRT Zagreb - intervju s voditeljem RCL-a u okviru radio-emisije "Kulturna panorama", novinar Mladen Rutić, 01. ožujka, 1996.
 - HTV-2 - intervju s E. Weddigenom, mentorom u RCL-u za emisiju "Živa istina", novinar Joško Martinović, 05. ožujka, 1996.
 - HTV-1 - reportaža za "Dobro jutro Hrvatska", urednice Nives Čosić, 01. travnja, 1996.
 - HRT Zagreb - intervju s voditeljem RCL-a za blok kulture večernjeg programa radio Zagreba, novinar Krunoslav Kruljac, 18. veljače 1997.
 - Zolcer TV - reportaža o RCL-u emitirana na BRD-u i švicarskoj televiziji, producent Veljko Dunjko, 21. veljače, 1997.
 - HTV-1 - reportaža o RCL-u redakcije mozaičnih emisija s urednicom Ivanom Marković za "Dobro jutro Hrvatska", 17. lipnja, 1997.
 - HTV-2 - prilog varaždinske redakcije za "Županijsku panoramu" o povratu restauriranih umjetnina u Sv. Petar Mrežnički, 18. lipnja, 1997.
 - HTV-1 - prilog za program Vijesti HTV-a povodom potpisivanja ugovora o namjenskom kreditu za obnovu dvorca Baththyany, redakcija VTV-a s novinarem Zlatkom Mehunom, 07. srpnja, 1997.
 - HTV-1 - reportaža za program Vijesti HTV-a o posjetu ekspertne grupe Vijeća Europe Ludbregu i RCL-u, 14. rujna, 1997.
11. Tekstovi u domaćim glasilima javnog priopćavanja o RCL-u:
 - Vjesnik: Kusin V., "Bolnica za baštinu", 27. veljače 1993.
XXX "Međunarodni restauratorski centar", 3. travnja 1993.
 - Večernji list: Vrtulek F., "Umjetnine ponovo oživljavaju", 12. listopada 1994.
Vrtulek F., "Bavarci nude povoljan kredit", 10. svibnja 1995.
Vrtulek F., "Ludbreg centar restauratora", 16. lipnja 1995.
Vrtulek F., "Izložba o Restauratorskom centru", 31. prosinca 1996.
Pavlek Ž., "Ludbreško restauratorsko carstvo", 23. siječnja 997.
Pavlek Ž., "Od spremišta umjetnina do restauratorskog centra", 8. srpnja 1997.
Pavlek Ž., "3,5 milijuna maraka za kulturnu baštinu", 1997.
 - Varaždinske vijesti: Skupnjak D., "Uskoro restauratorska radionica", 27. siječnja 1993.
Skupnjak D., "Ministarstvo preuzima dvorac Bačani", 17. veljače 1993.
Skupnjak D., "Posjet delegacije Vijeća Europe", 5. svibnja 1993.
Skupnjak D., "Briga za povijesno nasljeđe", 14. srpnja 1993.
Skupnjak D., "Restaurirana tri oltara", 12. listopada 1994.
Čolaković I., "Ludbreg-restauratorski centar Europe", 11. siječnja 1995.
Čolaković I., "Uspješni rad ludbreške radionice", 12. srpnja 1995.
 - Kapital: L. M., "Obnova dvorca Baththyany", 2. siječnja 1995.
 - Kult: Dejanović B., "Bolnica za umjetnine", 1996.
 - Zvrk: Ivezić V., "Restaurator je pravi majstor", 2. listopada 1997.
12. Tekstovi u inozemnim glasilima javnog priopćavanja o RCL-u:

Restauro: Emmerling E., "Kroatien braucht Hilfe!", 3/1994.
Süddeutsche Zeitung: Matuschek-L. B. "Erste-Hilfe-Station für Kunstwerke", 10. kolovoza 1995.

Il Giornale dell' Arte: C. G., "Un centro di raccolta e recupero di arte croata", lipnja 1996.

13. Termin "konzervator-restaurator" koristi se kao kompromisni termin jer se isti stručnjak u engleskom govornom području naziva konzervatorom (*conservator*), a u području romanskih i germanskih jezika restauratorom. Kod nas se uvriježio termin restaurator i često se upotrebljava u tekstovima i časopisima, iako se u službenim dokumentima, koji se odnose na pitanje struke, rabi naziv konzervator-restaurator.

Primljeno: 1998-2-13